

Ἦδη, ἐὰν παραμερῶσω τὰ ἐρωτήματα ταῦτα, διὰ νὰ φθάσω εἰς ὅ,τι κρύπτεται ὀπισθεν αὐτῶν, ἰδοὺ τί εὐρίσκω. Ἡ ὑπόστασις μοῦ φαίνεται ὡς κατάκτησις τις ἐπὶ μηδενός. Λέγω κατ' ἐμαυτὸν ὅτι θὰ ἦτο δυνατόν, ὅτι θὰ ὤφειλε μάλιστα, νὰ μὴ ὑπάρχη τίποτε, καὶ ἐκπλήσομαι ὅταν ὑπάρχη ^ἡκάτι. Ἡ φαντάζομαι πᾶσαν τὴν πραγματικότητα ἐκτεινομένην ἐπὶ τοῦ μηδενός, ὡς ἐπὶ τάπητος· τὸ μηδὲν ὑπῆρχε κατ' ἀρχὰς καὶ τὸ ὑπάρχειν ἦλθε κατόπιν ὡς προσθήκη. Ἡ ἀκόμη, ἐὰν κάτι ὑπῆρξε πάντοτε, πρέπει τὸ μηδὲν νὰ τῆ ἐχρησίμευεν ὡς ὑπέρεισμα ἢ ὡς δοχεῖον καὶ συνεπῶς νὰ εἶναι αἰωνίως προγενέστερον αὐτοῦ. Δὲν σημαίνει ἂν ἐν ποτήριον ὕδωτος ὑπῆρξε πάντοτε πλήρες· τὸ ὑγρὸν, τὸ ὅποιον τὸ πληροῖ, πληροῖ οὐχ ἦττον κενόν τι. Ὁμοίως, τὸ ὑπάρχον δυνατόν νὰ ὑπῆρξε πάντοτε· ἀλλὰ τὸ μηδέν, τὸ ὅποιον εἶναι· πλήρες ἐξ αὐτοῦ μέχρις ἐκχειλίσεως, προὑπάρχει οὐχ ἦττον αὐτοῦ, ἂν μὴ πράγματι, ἀλλὰ δικαίῳ τουλάχιστον. Τέλος, δὲν δύναμαι ν' ἀπκλλαγῶ τῆς ιδέας ὅτι τὸ πλήρες εἶναι κεντημά τι ἐπὶ τοῦ καμβᾶ τοῦ κενοῦ, ὅτι τὸ ὄν προσεπετέθη εἰς τὸ μηδὲν καὶ ὅτι ἐν τῇ παραστάσει τοῦ «τίποτε» ὑπάρχει **ὀλιγώτερον** ἂφ' ὅσον ἐν τῇ παραστάσει τοῦ «κάτι». Ἐντεῦθεν ὄλον τὸ μυστήριον.

Πρέπει τὸ μυστήριον τοῦτο νὰ διαφωτισθῇ, πρὸ παντός ἐὰν τεθῇ εἰς τὸ βάθος τῶν πραγμάτων ἢ διάρκεια καὶ ἢ ἐλευθέρᾳ ἐκλογῇ. Διότι ἡ περιφρόνησις τῆς μεταφυσικῆς πρὸς πᾶσαν πραγματικότητα ἣτις διαρκεῖ, προέρχεται ἐκ τοῦ ὅτι δὲν φθάνει αὕτη εἰς τὸ «ὄν», εἰμὴ διερχομένη διὰ τοῦ «μηδενός» καὶ ἐκ τοῦ ὅτι μία ὑπόστασις ἣτις διαρκεῖ, δὲν τῆ φαίνεται ἀρκούντως ἰσχυρά, ὅπως νικήσῃ τὴν ἀνυπαρξίαν καὶ θέσῃ ἑαυτήν. Δι' αὐτόν, πρὸ παντός, τὸν λόγον κλίνει αὕτη εἰς τὸ νὰ προικίξῃ τὸ πραγματικὸν ὄν διὰ **λογικῆς**, καὶ ὄχι ψυχολογικῆς ἢ φυσικῆς, ὑποστάσεως. Διότι τοιαύτη εἶναι ἡ φύσις μιᾶς καθαρῶς λογικῆς ὑποστάσεως, ὥστε φαίνεται ἐπικροῦσα εἰς ἑαυτήν καὶ τιθεμένη διὰ μόνης τῆς συμφυροῦς τῆ ἀληθείᾳ δυνάμεως. Ἐὰν διερωτηθῶ διατί ὑφίστανται σώματα ἢ πνεύματα μᾶλλον παρὰ τίποτε, δὲν εὐρίσκω ἀπάντησιν. Ἀλλ' ὅτι μία λογικὴ ἀρχή, οἷα ἡ $A=A$, ἔχει τὴν δύναμιν νὰ δημιουργῆται μόνη τῆς, θριαμβεύουσα

κατὰ τοῦ μηδενός ἐν τῇ αἰωνιότητι, τοῦτο μοὶ φαίνεται φυσικόν. Ἡ ἐπιφάνεια ἐνός κύκλου κεχαραγμένου διὰ κιμωλίας ἐπὶ τινος τραπέζης εἶναι πρᾶγμα ἔχον ἀνάγκην νὰ ἐξηγηθῇ ἢ ὅλως φυσικῇ αὐτῇ ὑπόστασις δὲν ἔχει, ἐξ ἑαυτῆς, μὲ τί νὰ νικήσῃ τὴν ἀνυποστασίαν. Ἀλλὰ ἡ «λογικὴ οὐσία» τοῦ κύκλου, δηλαδή ἡ δυνατότης τῆς χαραξέως του συμφώνως πρὸς κάποιον νόμον, δηλαδή ὁ ὀρισμὸς του τέλος πάντων, εἶναι πρᾶγμα ὅπερ μοὶ φαίνεται αἰώνιον· δὲν ἔχει οὔτε χῶρον, οὔτε χρονολογίαν, διότι οὐδαμοῦ, ἐν οὐδεμίᾳ στιγμῇ, ἡ χάραξις ἐνός κύκλου δὲν ἤρχισε νὰ εἶναι δυνατὴ. Ὑποθέσωμεν, λοιπόν, ὅτι τῆς ἀρχῆς, ἐφ' ἧς βασιζόνται πάντα τὰ πράγματα καὶ τὴν ὅποιαν πάντα τὰ πράγματα ἐκφράνουσι, προηγῆθη ὑπόστασις τις τῆς αὐτῆς φύσεως μὲ τὸ ὄρισμὸν τοῦ κύκλου ἢ μὲ τὸ ἀξίωμα $A=A$ · τὸ μυστήριον τῆς ὑπάρξεως διαλύεται, διότι τὸ ὄν, τότε, τὸ ὅποιον εἶναι εἰς τὸ βάθος πάντων τίθεται ἐν τῇ αἰωνιότητι, ὅπως τίθεται αὐτῇ αὐτῇ ἢ λογικῇ. Εἶναι ἀληθές ὅτι θὰ μᾶς στοιχίσῃ τοῦτο ἀρκούντως βαρεῖαν θυσίαν· ἐὰν ἡ ἀρχὴ πόντων τῶν πραγμάτων ὑφίσταται καθ' ὄν τρόπον ἐν λογικὸν αξίωμα, ἢ εἰς μαθηματικὸς ὀρισμὸς, αὐτὰ ταῦτα τὰ πράγματα μέλλουσι νὰ προέλθωσιν ἐκ τῆς ἀρχῆς ταύτης, ὡς αἰ ἐφαρμογαὶ ἐνός ἀξιώματος ἢ αἰ ἀκολουθίαι ἐνός ὀρισμοῦ καὶ δὲν θὰ ὑπάρχῃ πλέον θέσις, οὔτε ἐν τοῖς πράγμασιν, οὔτε ἐν τῇ ἀρχῇ αὐτῶν, διὰ τὴν ποιητικὴν αἰτιότητα, λαμβανομένην ἐν τῇ ἐννοίᾳ ἐλευθέρως ἐκλογῆς. Τοιαῦτα εἶναι ἀκριδῶς τὰ συμπεράσματα θεωρίας ὡς ἡ τοῦ Σπινόζα ἢ τοῦ Λεϊβνιτίου, ἐπὶ παραδείγματι, καὶ τοιαύτη ὑπῆρξεν ἢ γένεσις αὐτῆς.

Ἐὰν ἠδυνάμεθα ν' ἀποδείξωμεν ὅτι ἡ ἰδέα τοῦ μηδενός, ὑπὸ τὴν ἐννοίαν ὑφ' ἣν τὴν λαμβάνομεν, ὅταν τὴν ἀντιθέτωμεν πρὸς τὴν ἐννοίαν τῆς ὑποστάσεως, εἶναι ψευδοῖδέα, τὰ ἐγειρόμενα περὶ αὐτῆς προβλήματα θ' ἀπέβαινον ψευδοπροβλήματα. Ἡ ὑπόθεσις περὶ ἐνός ἀπολύτου δρῶντος ἐλευθέρως καὶ διαρκούντος ἐξόχως, οὐδὲν πλέον θὰ εἶχε τὸ σκανδαλίζον. Θὰ ἐχαράσσειτο ὁ δρόμος εἰς μίαν φιλοσοφίαν ἐγγυτέραν τῆς ἐνοράσεως (δαισθήσεως) καὶ ἥτις δὲν θ' ἀπῆται ἀπὸ τὸν κοινὸν νοῦν τὰς αὐτὰς θυσίας.

Ἰδωμεν λοιπόν, τί νοοῦσιν, ὅταν ὁμιλῶσι περὶ τοῦ μηδενός. Ἡ παράστασις τοῦ μηδενός συνίσταται εἰς τὸ: ἢ νὰ τὸ φαντα-

σθῆ τις ἢ νὰ τὸ συλλάβῃ νοητικῶς. Ἐξετάσωμεν τί δύναται νὰ εἶναι ἡ εἰκὼν ἢ ἡ ἰδέα αὕτη. Ἀρχίσωμεν ἀπὸ τῆς εἰκόνοσ.

Θὰ κλείσω τοὺς ὀφθαλμούς, θὰ βύσω τὰ ὦτα, θὰ σδύσω, μίαν πρὸς μίαν, πάσας τὰς αἰσθήσεις, αἷτινες φθάνουσιν εἰς ἐμέ ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου· ἰδοὺ ἔγινε, ὅλαι μου αἱ ἀντιλήψεις ἐξαφανίζονται, τὸ ὕλικόν σύμπαν βυθίζεται δι' ἐμέ ἐντὸς τῆς σιγῆς καὶ τοῦ σκοτεινοῦ. Ὑφίσταμαι, ἐν τούτοις, καὶ δὲν δύναμαι νὰ ἐμποδίσω τὸ νὰ ὑφίσταμαι. Ὑπάρχω ἀκόμη, μὲ τὰς ὀργανικὰς αἰσθήσεις, αἷτινες φθάνουσιν εἰς ἐμέ ἐκ τῆς περιφερείας καὶ ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ τοῦ σώματός μου, μὲ τὰς ἀναμνήσεις, τὰς ὁποίας μοὶ ἔχουσιν ἀφήσῃ αἱ παρελθούσαι ἀντιλήψεις, μὲ αὐτὴν τὴν ἐγκτύπωσιν, θετικὴν καὶ πλήρη, τοῦ κενοῦ, τὸ ὅποιον ἐδημιούργησα περὶ ἐμοῦ. Πῶς νὰ καταλύσω πάντα ταῦτα; Πῶς νὰ ἐξαλείψω ἐμαυτόν; Δύνωμαι, τὸ πολὺ-πολύ, ν' ἀπομακρύνω τὰς ἀναμνήσεις μου καὶ νὰ λησμονήσω μέχρι καὶ τὸ ἄμεσον παρελθόν μου· διατηρῶ ὅμως τουλάχιστον τὴν συνείδησιν ἣν ἔχω τοῦ παρόντος μου, ἀναχθέντος εἰς τὴν ἐσχάτην τοῦ ἔνδειαν, δηλαδὴ τὴν συνείδησιν τῆς παρούσης καταστάσεως τοῦ σώματός μου. Θὰ προσπαθῶσω, ἐν τούτοις, νὰ τελειώσω καὶ μὲ αὐτὴν ἀκόμη τὴν συνείδησιν τῆς παρούσης καταστάσεως τοῦ σώματός μου. Θὰ ἐξασθενίσω ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τὰς αἰσθήσεις, τὰς ὁποίας μοὶ ἀποστέλλει τὸ σῶμα· ἰδοὺ, ἔτοιμοι νὰ σδεσθῶσι· σβέννυνται, ἐξαφανίζονται ἐν τῷ σκοτεινῷ, ὅπου ἔχουσιν ἤδη χαθῆ πάντα τὰ πράγματα. Ἀλλ' ὄχι! Τὴν αὐτὴν στιγμὴν, καθ' ἣν σδύνει ἡ συνείδησίς μου, ἄλλη συνείδησις ἀνάπτεται — ἡ μᾶλλον ἦτο ἀνημμένη ἤδη, ἀνέκυψε τὴν προηγηθεῖσαν στιγμὴν, διὰ νὰ παραστῆ εἰς τὴν ἐξαφάνισιν τῆς πρώτης συνειδήσεως. Διότι ἡ πρώτη δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἐξαφανισθῆ, εἰμὴ δι' ἄλλην τινὰ καὶ ἔναντι ἄλλης τινὸς συνειδήσεως. Δὲν βλέπω τὸν ἑαυτόν μου ἐκμηδενισμένον, εἰμὴ, ἐάν, διὰ πράξεώς τινος θετικῆς, μολονότι ἀκουσίας καὶ ἀσυνειδήτου, ἀναστήσω ἤδη ἐμαυτόν. Εἰς μάτην, λοιπόν, καταβάλλω προσπαθείας, ἀντιλαμβάνομαι πάντοτε κάτι, εἴτε ἐκ τῶν ἔξω, εἴτε ἐκ τῶν ἔσω. Ὅταν δὲν γνωρίζω πλέον τίποτε περὶ τῶν ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων, καταφεύγω ἐν τῇ συνειδήσει, ἣν ἔχω ἐμαυτοῦ· ἐάν καταλύσω τὸ ἐσωτερικόν τοῦτο, αὕτη αὕτη ἢ κατάλυσις τοῦ ἀποδαίνει ἀντικείμενον δι' ἓνα φανταστικὸν ἐγώ, τὸ ὅποιον, τὴν φορὰν αὐτὴν, ἀντιλαμβάνεται ὡς

ἔξωτερικὸν ἀντικείμενον τὸ ἐξαφανιζόμενον ἐγώ. Ἐξωτερικὸν ἢ ἐσωτερικόν, ὑπάρχει λοιπὸν πάντοτε ἀντικείμενόν τι, τὸ ὁποῖον ἢ φαντασία μου ἀναπαριστᾷ. Δύναται αὕτη, εἶναι ἀληθές, νὰ μεταβαίῃ ἀπὸ τοῦ ἑνὸς εἰς τὸ ἕτερον καί, ἐκ περιτροπῆς, νὰ παριστᾷ μηδέν τι ἐξωτερικῆς ἀντιλήψεως ἢ μηδέν τι ἐσωτερικῆς ἀντιλήψεως, ἀλλ' ὅχι καὶ τὰ δύο ταυτοχρόνως, διότι ἡ ἀπουσία τοῦ ἑνὸς συγκρίσεται, κατὰ βάθος, εἰς τὴν ἀποκλειστικὴν παρουσίαν τοῦ ἑτέρου. Ἀλλ' ἐκ τοῦ ὅτι τὰ δύο σχετικὰ μηδέν εἶναι φαντάσιμα ἐκ περιτροπῆς, ἀδίκως συμπεραίνουσιν ὅτι εἶναι ὁμοῦ φαντάσιμα—ὑπόθεσις, τῆς ὁποίας ὁ παραλογισμὸς θὰ ὤφειλε νὰ γίνῃ ἀμέσως ἀντιληπτὸς, ἀφοῦ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ φαντασθῇ τις τὸ μηδέν, χωρὶς ν' ἀντιληφθῇ, τουλάχιστον συγκεχυμένως, ὅτι τὸ φαντάζεται, δηλαδή ὅτι δοῦναι, ὅτι σκέπτεται, καὶ κάτι, συνεπῶς, ὑφίσταται εἰσέτι.

Ἡ καθαυτὸ εἰπεῖν, λοιπὸν, εἰκὼν τῆς καταλύσεως τοῦ παντός οὐδέποτε σχηματίζεται ὑπὸ τῆς σκέψεως. Ἡ προσπάθεια, δι' ἧς τείνομεν νὰ δημιουργήσωμεν τὴν εἰκόνα ταύτην, καταλήγει ἀπλῶς νὰ μᾶς φέρῃ εἰς ἀμφιταλάντευσιν μεταξὺ τῆς ὁράσεως ἐξωτερικῆς τινος πραγματικότητος καὶ τῆς ὁράσεως πραγματικότητός τινος ἐσωτερικῆς. Ἐν τῇ μεταπηδήσει ταύτῃ τοῦ πνεύματος ἡμῶν μεταξὺ τοῦ ἐκτός καὶ τοῦ ἐνδον, ὑπάρχει ἓν σημεῖον, κείμενον εἰς ἴσην ἀπόστασιν ἀπ' ἀμφοτέρων, ὁποῦθεν μᾶς φαίνεται ὅτι δὲν ἀντιλαμβάνομεθα πλέον τὸ ἓν καὶ ὅτι δὲν διακρίνομεν εἰσέτι τὸ ἕτερον· ἐκεῖ σχηματίζεται ἡ εἰκὼν τοῦ μηδενός. Πραγματικῶς, ἀντιλαμβάνομεθα τότε καὶ τὸ ἓν καὶ τὸ ἄλλο, φθάσαντες εἰς τὸ σημεῖον ὅπου οἱ δύο ὅροι εἶναι διάμεσοι καὶ ἡ εἰκὼν τοῦ μηδενός, οὕτως ὀρισθεῖσα, εἶναι πλήρης πραγμάτων, εἶναι εἰκὼν, ἣτις περιέχει ταυτοχρόνως τὴν εἰκόνα τοῦ ὑποκειμένου καὶ τὴν εἰκόνα τοῦ ἀντικειμένου μέ, ἐπὶ πλέον, συνεχῇ μεταπήδησιν ἀπὸ τοῦ ἑνὸς εἰς τὸ ἄλλο, καὶ τὴν παντελῆ ἄρνησιν οὐδέποτε τιθεμένην ὀριστικῶς ἐπὶ τοῦ ἑνὸς ἐξ αὐτῶν. Εἶναι προφανές ὅτι δὲν εἶναι τὸ μηδέν αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον θὰ ἠδυνάμεθα νὰ ἀντιθέσωμεν εἰς τὸ «ὄν» καὶ νὰ τὸ θέσωμεν πρὸ αὐτοῦ, ἢ ὑπ' αὐτό, ἀφοῦ περιέχει ἤδη τὴν ὑπόστασιν ἐν γένει. Ἀλλὰ θὰ μᾶς εἴπωσιν ὅτι, ἐὰν ἡ παράστασις τοῦ μηδενός παρεμβαίῃ, ὁρατὴ ἢ λανθάνουσα, εἰς τοὺς διαλογισμοὺς τοῦ φιλοσόφου, δὲν ὑπάρχει λοιπὸν ὑπὸ μορφὴν εἰκόνας, ἀλλ' ἰδέας. Θὰ

συμφωνήσωσι μεθ' ἡμῶν ὅτι δὲν φανταζόμεθα τὴν κατάλυσιν τοῦ παντός, ἀλλὰ θὰ ἰσχυρισθῶσιν ὅτι δυνάμεθα νὰ τὴν συλλάβωμεν. Νοεῖ τις, ἔλεγεν ὁ Καρτέσιος, ἕν πολύγωνον μὲ χιλίας πλευράς, καίτοι δὲν τὸ βλέπει ἕν φαντασίᾳ· ἀρκεῖ ὅτι ἀναπαριστᾷ τὴν δυνατότητα τοῦ σχηματισμοῦ του. Τὸ ἴδιον καὶ διὰ τὴν ἰδέαν καταλύσεως ὅλων τῶν πραγμάτων. Τίποτε, θὰ εἴπωσιν, ἀπλούστερον τοῦ τρόπου καθ' ὃν σχηματίζεται μία ἰδέα. Δὲν ὑπάρχει, πράγματι, ἕν καὶ μόνον ἀντικείμενον τῆς ἐμπειρίας ἡμῶν, τὸ ὅποιον νὰ μὴ δυνάμεθα νὰ τὸ φαντασθῶμεν καταλυόμενον. Ἐκτείνωμεν τὴν κατάλυσιν ταύτην πρώτου τινὸς ἀντικειμένου εἰς δεύτερον τι, κατόπιν εἰς τρίτον καὶ οὕτω καθεξῆς, ἐπὶ ὅσον μακρότερον θελήσῃ τις· τὸ μηδὲν δὲν εἶναι ἄλλο τι εἰμὴ τὸ ὄριον εἰς ὃ τείνει τὸ ἐγχείρημα τοῦτο. Καὶ τὸ μηδὲν, οὕτως ὀριζόμενον, εἶναι ἢ κατάλυσις τοῦ παντός—Ἴδου ἡ θέσις. Ἄρκεῖ νὰ τὴν θεωρήσωμεν ὑπὸ ταύτην τὴν μορφήν, διὰ ν' ἀντιληφθῶμεν τὸν παραλογισμόν, ὃν ὑποκρύπτει.

Μία ἰδέα, σχηματισθεῖσα ἐκ παντοίων μερῶν ὑπὸ τοῦ πνεύματος, δὲν εἶναι πράγματι ἰδέα, εἰμὴ ἐὰν τὰ μέρη εἶναι τοιαῦτα, ὥστε νὰ δύνανται νὰ συνυπάρχωσιν ὁμοῦ· θὰ περιωρίζετο αὕτη εἰς ἀπλήν λέξιν, ἐὰν τὰ στοιχεῖα, τὰ ὅποια συμπλησιάζονται πρὸς σύνθεσίν τῆς, ἐδίωκον ἀλλήλα βαθμηδὸν καὶ ἐν ᾧ μέτρῳ συναθροίζονται. Ὅταν ὀρίζω τὸν κύκλον, φαντάζομαι εὐκόλως ἕνα κύκλον μέλανα ἢ ἕνα κύκλον λευκόν, ἕνα χάρτινον, σιδηροῦν ἢ χαλκοῦν κύκλον, ἕνα διαφανῆ ἢ ἕνα ἀδιαφανῆ κύκλον—ἀλλ' ὄχι κύκλον τετράγωνον, διότι ὁ γενικὸς νόμος τοῦ κύκλου ἀποκλείει τὴν δυνατότητα ἀφορισμοῦ τοῦ κύκλου διὰ γραμμῶν εὐθειῶν. Οὕτω, τὸ πνευμά μου δύναται νὰ φαντασθῆ καταλυόμενον οἷονδῆποτε ὑφιστάμενον πρᾶγμα, ἀλλ' ἐὰν ἢ κατάλυσις οἷονδῆποτε πράγματος ὑπὸ τοῦ πνεύματος ἦτο ἐγχείρημα, τοῦ ὁποίου ὁ μηχανισμὸς θὰ ἐξυπενόει ὅτι συντελεῖται ἐπὶ μέρους τινὸς τοῦ Ὀλοῦ, καὶ ὄχι ἐπ' αὐτοῦ τούτου τοῦ Ὀλοῦ, τότε ἢ ἐπέκτασις τοῦ ἐγχειρήματος τούτου ἐπὶ τῆς ὀλότητος τῶν πραγμάτων θὰ ἠδύνατο ν' ἀποθῆ πρᾶγμα παράλογον, ἀντιφάσκον πρὸς ἑαυτό, καὶ ἢ ἰδέα τῆς καταλύσεως τοῦ παντός θὰ παρουσίαζεν ἴσως τοὺς αὐτοὺς χαρακτήρας, οὓς καὶ ἢ ἰδέα τοῦ τετραγώνου κύκλου· δὲν θὰ ἦτο πλέον ἰδέα, δὲν θὰ ἦτο παρὰ λέξις. Ἐξετάσωμεν ὅθεν ἐκ τοῦ σύγγυς τὸν μηχανισμόν τοῦ ἐγχειρήματος.

Πράγματι, τὸ ἀντικείμενον ὅπερ καταλύεται εἶναι ἢ ἐξωτερικὸν ἢ ἐσωτερικόν· εἶναι ἢ πράγμα τι ἢ κατάστασις τις συνειδήσεως. Θεωρήσωμεν τὴν πρώτην περίπτωσιν. Καταλύω διὰ τῆς σκέψεως ἐξωτερικόν τι ἀντικείμενον· εἰς τὸν τόπον ὅπου ἦτο, «δὲν ὑπάρχει πλέον τίποτε» — Ἴτιποτε πλέον ἐκ τοῦ ἀντικειμένου τούτου, ἀναμφιδόλως, ἀλλ' ἕτερόν τι ἀντικείμενον κατέλαξε τὴν θέσιν του· δὲν ὑπάρχει ἀπόλυτον κενόν ἐν τῇ φύσει. Ὑποθέσωμεν ὁμῶς ὅτι τὸ ἀπόλυτον κενόν εἶναι δυνατόν· δὲν εἶναι τὸ κενόν αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον νοῶ λέγων ὅτι τὸ ἀντικείμενον, ἀπαξ καταλυθέν, ἀφήνει τὴν θέσιν του κενήν, διότι πρόκειται, καθ' ὑπόθεσιν, περὶ θέσεώς τινος, δηλαδή περὶ κενοῦ ὀρισμομένου ὑπὸ ἀκριβοῦς περιγράμματος, περὶ εἶδους τινὸς πράγματος δηλονότι. Τὸ κενόν, λοιπόν, περὶ οὗ ὁμιλῶ, δὲν εἶναι, κατὰ βῆθος, εἰμὴ ἢ ἀπουσία τοῦ δεινὸς ὀρισμένου ἀντικειμένου, τὸ ὁποῖον ἦτο ἐκεῖ κατὰ πρῶτον, ἤδη εὐρίσκειται ἀλλοῦ καί, ἐφόσον δὲν εἶναι πλέον εἰς τὸν παλαιόν του τόπον, ἀφήνει, οὕτως εἰπεῖν, ὀπισθὲν του τὸ κενόν τοῦ ἑαυτοῦ του. Ἐν ὄν, τὸ ὁποῖον δὲν θὰ ἦτο πεπροικισμένον διὰ μνήμης ἢ διὰ προδύψεως, οὐδέποτε θὰ προέφερον ἐνταῦθα τὰς λέξεις «κενόν» ἢ «μηδέν»· θὰ ἐξέφραζεν ἀπλῶς ὅ,τι εἶναι καὶ ὅ,τι ἀντιλαμβάνεται· ὅ,τι, λοιπόν, ὑπάρχει καὶ ὅ,τι γίνεται ἀντιληπτόν, εἶναι ἢ παρουσία ἑνὸς ἢ ἑτέρου πράγματος, οὐδέποτε δὲ ἢ ἀπουσία οἴουδήποτε πράγματος. Δὲν ὑπάρχει ἀπουσία εἰμὴ δι' ὄν ἱκανὸν νὰ ἐνθυμεῖται καὶ νὰ προσδοκᾷ. Ἐνεθυμεῖτο ἀντικείμενόν τι καὶ προσεδόκα ἴσως νὰ τὸ συναντήσῃ· εὐρίσκει ἄλλο τι καὶ ἐκφράζει τὴν διάψευσιν τῆς προσδοκίας του, γεννηθεῖσαν μόνην τῆς ἐκ τῆς ἀναμνήσεως, λέγων ὅτι δὲν εὐρίσκει πλέον τίποτε, ὅτι προσκόπτει εἰς τὸ μηδέν. Ἀκόμη καὶ ἂν δὲν προσεδόκα νὰ συναντήσῃ τὸ ἀντικείμενον, δυνατὴν τινὰ προσδοκίαν τοῦ ἀντικειμένου τούτου, ἢ καὶ διάψευσιν τῆς ἐνδεχομένης προσδοκίας του διερμηνεύει λέγον ὅτι τὸ ἀντικείμενον δὲν εἶναι πλέον ἐκεῖ ὅπου ἦτο. Ὅ,τι ἀντιλαμβάνεται πραγματικῶς, ὅ,τι θὰ κατορθώσῃ νὰ νοήσῃ ὄντως, εἶναι ἢ παρουσία τοῦ παλαιοῦ ἀντικειμένου εἰς νέαν τινὰ θέσιν, ἢ ἢ παρουσία νέου τινὸς ἀντικειμένου εἰς τὴν παλαιάν θέσιν· τὰ λοιπά, πᾶν ὅ,τι ἐκφράζει ἀρνητικῶς διὰ λέξεων, οἶαι τὸ μηδέν ἢ τὸ κενόν, δὲν εἶναι τόσον σκέψις, ὅσον εἶναι συμπάθεια, ἢ, διὰ νὰ ὁμιλήσωμεν ἀκριβέστερον, συμπάθητικῇ

χρωμάτισις τῆς σκέψεως. Ἡ ἰδέα τῆς ἐπὶ μέρους καταλύσεως, ἢ τοῦ ἐπὶ μέρους μηδενός, σχηματίζεται λοιπὸν ἐνταῦθα διαρκούσης τῆς ἀντικαταστάσεως ἐνός πράγματος δι' ἑτέρου, ἀφ' ἧς τὴν ἀντικατάστασιν ταύτην σκεφθῆναι πνευμά τι, τὸ ὁποῖον θὰ προετίμα νὰ κρατήσῃ τὸ παλαιὸν πρᾶγμα εἰς τὴν θέσιν τοῦ νέου, ἢ θὰ συνελάμβανε τουλάχιστον ὡς δυνατὴν τὴν προτίμησιν ταύτην. Ἐξυπονοεῖ, ἀπὸ τῆς ὑποκειμενικῆς μὲν πλευρᾶς τὴν κάποιαν προτίμησιν, ἀπὸ τῆς ἀντικειμενικῆς δὲ ὑποκατάστασιν τινα, καὶ οὐδὲν ἄλλο εἶναι εἰμὴ συνδυασμός, ἢ μᾶλλον ἀλληλοπάθειά τις, μεταξὺ τοῦ αἰσθημάτος αὐτοῦ προτιμήσεως καὶ τῆς ἰδέας ταύτης ὑποκατάστασεως.

Τοιοῦτος εἶναι ὁ μηχανισμὸς τοῦ ἐγχειρήματος, δι' οὗ τὸ πνεῦμα ἡμῶν κατκλύει ἐν ἀντικείμενον καὶ κατορθώνει νὰ φαντασθῆναι, ἐν τῷ ἐξωτερικῷ κόσμῳ, μερικόν τι μηδέν. Ἰδωμεν ἤδη, πῶς τὸ φαντάζεται ἐν τῷ ἐσωτερικῷ ἑαυτοῦ. Ὅ,τι διαπιστοῦμεν ἐν ἡμῖν εἶναι: ἐπίσης φαινόμενα τὰ ὁποῖα παράγονται, καὶ ὄχι προφανῆ φαινόμενα τὰ ὁποῖα δὲν παράγονται. Δοκιμάζω αἰσθημά τι, ἢ συγκίνησιν τινα, συλλαμβάνω μίαν ἰδέαν, ἢ λαμβάνω ἀπόφασιν τινα: ἢ συνείδησίς μου ἀντιλαμβάνεται τὰ γεγονότα ταῦτα, τὰ ὁποῖα εἶναι ἰσχυροὶ παρουσίαι, καὶ δὲν ὑπάρχει στιγμή, καθ' ἣν γεγονότα τοῦ εἶδους αὐτοῦ νὰ μὴ μοῦ εἶναι παρόντα. Δύναμις, ἀναμφιδόλως, νὰ διακόψω τὸν ροῦν τῆς ἐσωτερικῆς μου ζωῆς, νὰ ὑποθέσω ὅτι κοιμοῦμαι ἄνευ ὀνείρων, ἢ ὅτι ἐπαισα νὰ ὑφίσταμαι: ἀλλὰ τὴν αὐτὴν στιγμήν, καθ' ἣν κάμνω τὴν ὑπόθεσιν ταύτην, συλλαμβάνω ἑμαυτόν, φαντάζομαι ἑμαυτόν ἀγρυπνοῦντα ἐπὶ τοῦ ὕπνου μου, ἢ ἐπιζῶντα τῆς ἐκμηδενίσεώς μου, καὶ δὲν παρκατοῦμαι τοῦ ἐκ τῶν ἐνδον ἀντιλαμβάνεσθαι, εἰμὴ διὰ νὰ κατὰ φύγῃ ἐν τῇ ἐξωτερικῇ ἀντιλήψει ἑμαυτοῦ. Τοῦτ' εἰπεῖν ὅτι, καὶ ἐδῶ ἀκόμη, τὸ πλήρες διαδέχεται πάντοτε τὸ πλήρες καὶ ὅτι διάνοιά τις, ἣτις δὲν θὰ ἦτο εἰμὴ διάνοια, ἣτις δὲν θὰ εἶχεν οὔτε ἠλίφειας οὔτε ἐπιθυμίας, ἣτις θὰ ἐκάνονε τὴν κίνησιν αὐτῆς ἐπὶ τῆς κινήσεως τοῦ ἀντικειμένου τῆς, δὲν θὰ συνελάμβανε καὶ ἀπουσίαν τινα ἢ κενόν τι. Ἡ σύλληψις κενοῦ τινος γεννᾶται ἐνταῦθα, ὅταν ἡ συνείδησις, καθυστεροῦσα ἀφ' ἑαυτῆς, παραμείνη προσηλωμένη εἰς τὴν ἀνάμνησιν παλαιᾶς τινος καταστάσεως, ἐνῶ ἄλλη τις κατάστασις εἶναι ἤδη παροῦσα. Δὲν εἶναι εἰμὴ σύγκρισίς τις μεταξὺ ἐκείνου τὸ ὁποῖον

εἶναι καὶ ἐκείνου τὸ ὁποῖον ἠδύνατο ἢ ὄφειλε νὰ εἶναι, μεταξὺ τοῦ πλήρους καὶ τοῦ πλήρους. Ἐν μιᾷ λέξει, ἐὰν πρόκειται περὶ ὕλικου κενοῦ ἢ περὶ συνειδησιακοῦ κενοῦ, ἡ παράστασις τοῦ κενοῦ εἶναι πάντοτε παράστασις τις πλήρης, ἀποσυντιθεμένη ἐν ἀναλύσει εἰς δύο θετικὰ στοιχεῖα: τὴν ἰδέαν, διάκριτον ἢ συγκεχυμένην, ὑποκαταστάσεώς τινος, καὶ τὸ αἴσθημα, δοκιμασθὲν ἢ συλληφθὲν διὰ τῆς φαντασίας, ἐπιθυμίας ἢ θλίψεώς τινος.

Ἐπιτετα, ἐκ τῆς διπλῆς ταύτης ἀναλύσεως, ὅτι ἡ ἰδέα τοῦ ἀπολύτου μηδενός, λαμβανομένου ὑπὸ τὴν ἔννοιαν καταλύσεως τοῦ παντός, εἶναι ἰδέα καθαιρετικὴ ἑαυτῆς, ψευδοῖδέα, ἀπλή τις λέξις. Ἐὰν τὸ καταλῦσαι πράγμα τι συνίσταται εἰς τὸ ἀντικαταστήσαι τοῦτο δι' ἑτέρου τινός, ἐὰν τὸ νοῆσαι τὴν ἀπουσίαν πράγματός τινος δὲν εἶναι δυνατόν εἰμὴ διὰ τῆς, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥτιον ἐκπεφρασμένης, παραστάσεως τῆς παρουσίας ἄλλου τινός πράγματος, τέλος ἐὰν κατάλυσις σημαίνῃ ἐν πρώτοις ὑποκατάστασιν, ἡ ἰδέα περὶ «καταλύσεως τοῦ παντός» εἶναι τόσον παράλογος, ὅσον καὶ ἡ ἰδέα τετραγώνου κύκλου. Ὁ παραλογισμὸς δὲν καθίσταται ὀφθαλμοφανής, διότι δὲν ὑφίσταται ἰδιαίτερον ἀντικείμενον μὴ δυνάμενον νὰ ὑποτεθῇ καταλειμμένον· καὶ, ἐκ τοῦ ὅτι δὲν ἀπαγορεύεται τὸ καταλῦσαι διὰ τῆς σκέψεως ἕκαστον πράγμα ἐκ περιτροπῆς, συνεπεράνθη ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ ὑποτεθῶσι πάντα ὁμοῦ καταλειμμένα. Δὲν βλέπουσιν ὅτι καταλῦσαι ἕκαστον πράγμα ἐκ περιτροπῆς συνίσταται ἀκριδῶς εἰς τὸ ἀντικαταστήσαι αὐτὸ βαθμηδὸν δι' ἄλλου καὶ ὅτι, ὡς ἐκ τούτου, ἡ κατάλυσις τοῦ παντός ἀπολύτως ἐπάγει πραγματικὴν ἀντίφασιν ἐν τοῖς ὅροις, ἀφοῦ τὸ ἐγχείρημα τοῦτο θὰ συνίστατο εἰς τὸ καταλῦσαι αὐτὴν ταύτην τὴν προϋπόθεσιν, ἣτις θὰ τῷ ἐπέτρεπε νὰ συντελεσθῇ.

Ἄλλ' ἡ πλάνη εἶναι ἐπίμονος. Ἐκ τοῦ ὅτι καταλῦσαι πράγμα τι συνίσταται, κατὰ πράξιν, εἰς τὸ ἀντικαταστήσαι αὐτὸ δι' ἑτέρου, δὲν θὰ συμπεράνωσι, δὲν θὰ θελήσωσι νὰ συμπεράνωσιν ὅτι ἡ κατάλυσις πράγματός τινος διὰ τῆς σκέψεως ἐπάγει τὴν ὑποκατάστασιν, διὰ τῆς σκέψεως, νέου τινός πράγματος εἰς τὸ παλαιόν. Θὰ συμφωνήσωσι μεθ' ἡμῶν ὅτι πράγμα τι ἀντικαθίσταται πάντοτε δι' ἄλλου πράγματος καὶ ὅτι ἀκόμη τὸ πνεῦμα ἡμῶν δὲν δύναται νὰ νοήσῃ τὴν ἐξαφάνισιν ἐξωτερι-

κοῦ τινος ἢ ἐσωτερικοῦ ἀντικειμένου, χωρὶς νὰ φαντασθῇ—ὑπὸ μορφὴν ἀκαθόριστον καὶ συγκεχυμένην, εἶναι ἀληθές—ὅτι ἄλλο τι ἀντικείμενον ὑποκαθίσταται εἰς αὐτό. Ἄλλὰ θὰ προσθέσωσιν ὅτι ἡ παράστασις ἐξαφανισεῖς τινος εἶναι ἡ παράστασις φαινομένου τινός, τὸ ὅποσον παράγεται ἐν τῷ διαστήματι, ἢ τουλάχιστον ἐν τῷ χρόνῳ, ὅτι προσέτι ἐπάγει αὕτη, κατὰ συνέπειαν, τὴν ἐπίκλησιν εἰκότος τινός καὶ ὅτι θὰ ἐπρόκειτο ἀκριδῶς ἐνταῦθα ν' ἀπαλλαγῇ τις τῆς φαντασίας, διὰ νὰ ἐπικαλεσθῇ τὴν καθαρὰν νόησιν. Μὴ ὀμιλῶμεν, λοιπόν,—θὰ μᾶς εἴπωσι—πλέον περὶ ἐξαφανίσεως ἢ καταλύσεως· εἶναι ταῦτα ἐγχειρήματα φυσικά. Μὴ φανταζώμεθα πλέον ὅτι τὸ ἀντικείμενον Α εἶναι κατελελυμένον ἢ ἀπόν. Ἄς λέγωμεν μόνον ὅτι τὸ νοοῦμεν «ἀνυπόστατον». Τὸ καταλύειν ἴσον δρᾶν ἐπ' αὐτοῦ ἐν τῷ χρόνῳ· ἴσως δὲ καὶ ἐν τῷ διαστήματι ἐπίσης· ἴσον παραδέχεσθαι συνεπῶς τὰς προϋποθέσεις τῆς ἐκτατικῆς καὶ χρονικῆς ὑποστάσεως, παραδέχεσθαι τὴν ἀλληλεγγύην, ἣτις συνδέει ἐν ἀντικείμενον πρὸς ὅλα τὰ ἄλλα καὶ τὸ ἐμποδίζει νὰ ἐξαφανισθῇ πρὶν ἢ ἀντικατασταθῇ ἀμέσως. Ἄλλὰ δυνάμεθα ν' ἀπαλλαγῶμεν τῶν προϋποθέσεων τούτων· ἀρκεῖ διὰ προσπαθείας τινός ἀφαιρέσεως, νὰ ἐπικαλεσθῶμεν τὴν παράστασιν τοῦ ἀντικειμένου Α ὅπως μόνου καὶ νὰ στέρξωμεν κατὰ πρῶτον νὰ τὸ θεωρήσωμεν ὡς ὑφιστάμενον καὶ ἔπειτα, διὰ διανοητικῆς μονοκονδυλιᾶς, νὰ διαγράψωμεν τὸν ὅρον τοῦτον. Τὸ ἀντικείμενον θὰ εἶναι τότε, δυνάμει τοῦ ἡμετέρου βουλευμάτος, ἀνυπόστατον.

Ἔστω. Διαγράψωμεν ἀπλῶς καὶ μόνον τὸν ὅρον. Δὲν πρέπει νὰ νομισθῇ ὅτι ἡ μονοκονδυλιὰ ἡμῶν ἐπαρκεῖ εἰς ἑαυτὴν καὶ εἶναι δυνατὸν ν' ἀπομονωθῇ τῶν ὑπολοίπων πραγμάτων. Θὰ ἴδῃ τις ὅτι φέρει αὕτη μεθ' ἑαυτῆς, ἐκουσίως ἢ ἀκουσίως, πᾶν ὅ,τι ἡξιούμεν ν' ἀφαιρέσωμεν. Παρὰβάλλωμεν, πράγματι, μεταξύ των, τὰς δύο ιδέας τοῦ ἀντικειμένου Α, ὑποτιθεμένου πραγματικοῦ καὶ ὑποτιθεμένου, τοῦ αὐτοῦ πάλιν ἀντικειμένου, ἀνυποστάτου.

Ἡ ιδέα τοῦ ἀντικειμένου Α, ὑποτιθεμένου ὡς ὑφισταμένου, δὲν εἶναι εἰμῆ ἢ ἀπλή καὶ καθαρὰ παράστασις τοῦ ἀντικειμένου, διότι δὲν δύναται τις νὰ φαντασθῇ ἐν ἀντικείμενον, χωρὶς, ἐξ αὐτοῦ τούτου, νὰ τῷ ἀποδόσῃ κάποιαν πραγματικότητα. Μεταξὺ τοῦ νοῆσαι ἐν ἀντικείμενον καὶ τοῦ νοῆσαι αὐτὸ ὑφιστάμενον, οὐδεμίαν ἀπολύτως ὑπάρχει διαφορά. Ὁ Κάντις διεφώτισε πλήρως

ρως τὸ σημεῖον τοῦτο ἐν τῇ κριτικῇ του περὶ τοῦ ὄντολογικοῦ
 λογισμοῦ. Τότε, τί εἶναι τὸ νοῆσαι τὸ ἀντικείμενον Α ἀνυπό-
 στατον; Φαντασθῆναι αὐτὸ ἀνυπόστατον δὲν εἶναι δυνατόν γὰ
 συνίσταται εἰς τὸ ἀποσῆραι ἐκ τῆς ἰδέας τοῦ ἀντικειμένου Α
 τὴν ἰδέαν τῆς ἰδιότητος «ὑπόστασις», ἀφοῦ, ἀπαξ ἔτι, ἡ παρά-
 στασις τῆς ὑποστάσεως τοῦ ἀντικειμένου εἶναι ἀχώριστος τῆς
 παραστάσεως τοῦ ἀντικειμένου καὶ οὐδὲν παρ' ἀποτελεῖ ἐν μετ'
 αὐτῆς. Φαντασθῆναι, λοιπόν, τὸ ἀντικείμενον Α ἀνυπόστατον
 δὲν εἶναι δυνατόν γὰ συνίσταται εἰμὴ εἰς τὸ προσθέσαι κάτι εἰς τὴν
 ἰδέαν τοῦ ἀντικειμένου τούτου· προστίθεται πράγματι ἡ ἰδέα
 ἀποκλεισμοῦ τινος τοῦ εἰδικοῦ τούτου ἀντικειμένου ὑπὸ τῆς
 παρούσης πραγματικότητος ἐν γένει. Νοῆσαι τὸ ἀντικείμενον Α
 ἀνυπόστατον, ἴσον νοῆσαι τὸ ἀντικείμενον κατὰ πρῶτον καί,
 συνεπῶς, νοῆσαι αὐτὸ ὑφιστάμενον ἴσον, κατόπιν, νοῆσαι ὅτι
 ἄλλη τις πραγματικότης, μεθ' ἧς τοῦτο εἶναι ἀσυμβίβαστον, τὸ
 παρῆκωνίξει. Μόνον, εἶναι ἀνωφελές γὰ φαντασθῶμεν διαρρή-
 δην τὴν τελευταίαν ταύτην πραγματικότητα· δὲν ἔχομεν γ' ἀσχο-
 ληθῶμεν περὶ τοῦ τί εἶναι αὕτη· μάς ἀρκεῖ γὰ γνωρίζωμεν ὅτι
 ἀποδιώκει αὕτη τὸ ἀντικείμενον Α, ὅπερ μόνον μάς ἐνδιαφέρει.
 Διὰ τοῦτο νοοῦμεν τὸν ἀποκλεισμόν μᾶλλον, παρὰ τὸ ἀποκλείον
 αἷτιον. Ἄλλὰ τὸ αἷτιον τοῦτο εἶναι οὐχ ἦττον παρὸν εἰς τὸ
 πνεῦμα· ὑπάρχει ἐν ἐξυπονοουμένη καταστάσει, ἐπειδὴ τὸ ἀπο-
 κλείον εἶναι ἀχώριστον μὲ τὸν ἀποκλεισμόν, ὅπως ἡ χεὶρ ἡ κρα-
 τοῦσα τὴν γραφίδα εἶναι ἀχώριστος τῆς διαγραφῆς, ἣν σύρει ἡ
 γραφίς. Ἡ πρᾶξις, λοιπόν, δι' ἧς κηρύσσεται μὴ πραγματικὸν
 ἐν ἀντικείμενον, θέτει τὴν ὑπόστασιν τοῦ πραγματικοῦ ἐν γένει.
 Ἐν ἄλλοις λόγοις, τὸ φαντασθῆναι ἀντικείμενόν τι ὡς μὴ πρα-
 γματικὸν δὲν εἶναι δυνατόν γὰ συνίσταται εἰς τὸ στερῆσαι αὐτὸ
 παντὸς εἴδους ὑποστάσεως, ἀφοῦ ἡ παράστασις ἐνός ἀντικειμέ-
 νου εἶναι ἀναγκαίως παράστασις τοῦ ἀντικειμένου τούτου ὡς
 ὑφισταμένου. Παρομοίᾳ πρᾶξις συνίσταται ἀπλῶς εἰς τὸ δηλῶ-
 σαι ὅτι ἡ ἀποδιδομένη ὑπὸ τοῦ πνεύματος ἡμῶν εἰς τὸ ἀντικεί-
 μενον καὶ ἀχώριστος τῆς παραστάσεώς του ὑπόστασις εἶναι
 ἰδεατὴ τις ὑπόστασις ἀπλοῦ δυνατοῦ. Ἄλλ' ἰδεατότης ἐνός
 ἀντικειμένου, ἀπλῆ δυνατότης ἀντικειμένου τινός, δὲν ἔχουσι
 ἐννοιαν, εἰμὴ ἐν σχέσει πρὸς πραγματικότητά τινα, ἣτις ἀποδιώ-
 κει ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ ἰδεατοῦ ἢ τοῦ ἀπλοῦ δυνατοῦ, τὸ ἀσυμβί-

βαστον τοῦτο πρὸς αὐτὴν ἀντικείμενον. Ἰποθέσατε καταλελυμένην τὴν ἰσχυροτέραν καὶ ὑποστατικωτέραν ὑπόστασιν· ἢ ἑλαφροτάτη καὶ ἀσθενεστάτη ὑπόστασις τοῦ ἀπλοῦ δυνατοῦ θ' ἀποδῆ ἰδία πραγματικότης καὶ δὲν θὰ φαντάζησθε πλέον τότε ἀνυπόστατον τὸ ἀντικείμενον. Ἐν ἄλλοις λόγοις, καὶ ὅσονδῆποτε παράδοξος καὶ ἂν φανῆ ἢ διαδοξαίως ἡμῶν, ἐν τῇ ἰδέᾳ ἀντικειμένου τινὸς συλληφθέντος ὡς «μὴ ὑφισταμένου» ὑπάρχει περισσύτερόν τι, καὶ ὄχι ολιγώτερον, παρὰ ἐν τῇ ἰδέᾳ τοῦ αὐτοῦ ἀντικειμένου συλληφθέντος ὡς «ὑφισταμένου», διότι ἡ ἰδέα τοῦ ἀντικειμένου «μὴ ὑφισταμένου» εἶναι ἀναγκαίως ἢ ἰδέα τοῦ ἀντικειμένου «ὑφισταμένου» σύν, ἐπὶ πλέον, τῇ παραστάσει ἀποκλεισμοῦ τινος τοῦ ἀντικειμένου τούτου ὑπὸ τῆς παρούσης πραγματικότητος συλλήβδην εἰλημμένης.

Ἀλλὰ θὰ ἰσχυρισθῆ τις ὅτι ἡ ἡμετέρα παράστασις τοῦ ἀνυποστάτου δὲν ἔχει ἀκόμη ἀρκούντως ἀπικύλαγῆ παντὸς φαντασιώδους στοιχείου, δὲν εἶναι ἀκόμη ἀρκούντως ἀρνητική. «Ὀλίγον ἐνδιαφέρει, θὰ μᾶς εἴπωσιν, ἂν ἢ ἀπουσία πραγματικότητος ἐνὸς ἀντικειμένου συνίσταται εἰς ἀποκλεισμόν αὐτοῦ ὑπὸ ἄλλων. Δὲν θέλομεν νὰ γνωρίζωμεν τίποτε περὶ τούτου. Δὲν εἴμεθα ἐλεύθεροι νὰ κατευθύνωμεν τὴν προσοχὴν ἡμῶν ὅπου μᾶς ἀρέσκει καὶ ὅπως μᾶς ἀρέσκει; Λοιπὸν, ἀφοῦ ἐπικαλεσθῶμεν τὴν παράστασιν ἀντικειμένου τινὸς καὶ τὸ ὑποθέσωμεν, ὡς ἐκ τούτου, ἀφοῦ τὸ θέλετε, ὑφιστάμενον, θὰ κολλήσωμεν ἀπλῶς εἰς τὴν διαδοξαίωσιν ἡμῶν ἐν «ὄχι» καὶ αὐτὸ θ' ἀρκέσῃ διὰ νὰ τὸ νοήσωμεν ἀνυπόστατον. Εἶναι τοῦτο ἐγχείρημα ὅλως διανοητικόν, ἀνεξάρτητον τοῦ ὅ,τι συμβαίνει ἔξω τοῦ πνεύματος. Σκεφθῶμεν, λοιπὸν, ὅ,τι δῆποτε, σκεφθῶμεν τὸ πᾶν, καὶ κατόπιν θέσωμεν εἰς τὸ περιθώριον τῆς σκέψεως ἡμῶν τὸ «ὄχι», τὸ ὁποῖον ἐπιτάσσει τὴν ἀπόρριψιν τοῦ περιεχομένου τῆς σκέψεως· καταλύομεν, οὕτως, ἰδεατικῶς, πάντα τὰ πράγματα διὰ μόνου τοῦ γεγονότος ὅτι ἐπιτάσσομεν τὴν κατάλυσιν». — Κατὰ βάθος, ὅλαι αἱ δυσχέρειαι καὶ ὅλαι αἱ πλάναι προέρχονται ἐκ τῆς λεγομένης ταύτης ἰκανότητος τῆς συμφοῦς εἰς τὴν ἀρνησιν. Φαντάζονται τὴν ἀρνησιν ὡς ἀκριδῶς συμμετρικὴν τῆς καταφάσεως. Νομίζουσιν ὅτι καὶ ἡ ἀρνησις, ὅπως ἡ κατάφασις, ἐπαρκεῖ εἰς ἑαυτήν. Ὡς ἐκ τούτου, καὶ ἡ ἀρνησις, λέγουσιν, ἔχει, ὅπως ἔχει ἡ κατάφασις, τὴν δύναμιν νὰ

δημιουργῆ ἰδέας, μὲ μόνην τὴν ἐξῆς διαφορὰν: ὅτι εἶναι αὐταὶ ἰδέαι ἀρνητικαί. Διαδεδομένων τις πράγματι, κατόπιν ἕτερον, καὶ οὕτω καθεξῆς ἐπ' ἀπειρον, σχηματίζει τὴν ἰδέαν τοῦ "Οἴου" ὁμοίως, ἀρνούμενος ἐν πρᾶγμα, κατόπιν ἄλλα πράγματα, τέλος ἀρνούμενος τὸ "Οἶον", θὰ ἔφθανέ τις εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ Μηδενός. Ἄλλ' ἀκριδῶς αὐτῆ ἢ προσομοίωσις μᾶς φαίνεται αὐθαίρετος. Δὲν βλέπουσιν ὅτι, ἂν ἢ κατάφασις εἶναι πλήρης τις πράξις τοῦ πνεύματος, δυναμένη νὰ καταλήξῃ εἰς τὴν σύστασιν ἰδέας τινός, ἢ ἀρνήσις οὐδέποτε εἶναι παρὰ τὸ ἥμισυ μιᾶς διανοητικῆς πράξεως, τῆς ὁποίας ὑπονοεῖται, ἢ μᾶλλον ἀναβάλλεται εἰς ἀπροσδιόριστον μέλλον, τὸ ἄλλο ἥμισυ. Δὲν βλέπουσιν ὅτι, ἐὰν ἢ κατάφασις εἶναι πράξις τις τῆς καθαρᾶς διανοίας, ἐν τῇ ἀρνήσει εἰσέρχεται στοιχείον τι ἐξω-διανοητικὸν καὶ ὅτι εἰς τὴν παρείσφρουσιν ἀκριδῶς ξένου τινός στοιχείου ὀφείλει ἢ ἀρνήσις τὸν εἰδικὸν αὐτῆς χαρακτήρα.

Διὰ ν' ἀρχίσωμεν ἀπὸ τοῦ δευτέρου σημείου, παρατηροῦμεν ὅτι ἀρνεῖσθαι συνίσταται πάντοτε εἰς τὸ αἶρειν δυνατὴν τινα κατάφασιν (1). Ἡ ἀρνήσις δὲν εἶναι εἰμὴ στάσις τις τοῦ πνεύματος, λαμβανομένη ὑπ' αὐτοῦ ἀπέναντι ἐνδεχομένης τινός καταφάσεως. Ὅταν λέγω: «ἡ τράπεζα αὕτη εἶναι μαύρη», ὁμιλῶ περὶ τῆς τραπέζης· τὴν εἶδον μαύρην καὶ ἡ κρίσις μου μεταφράζει ὅ,τι εἶδον. Ἄλλ' ἐὰν εἶπω: «ἡ τράπεζα αὕτη δὲν εἶναι λευκή», ἀσφαλῶς δὲν ἐκφράζω κάτι τὸ ὁποῖον ἀντελήφθην, διότι εἶδον μαῦρον, καὶ ὄχι ἀπουσίαν τινὰ τοῦ λευκοῦ. Κατὰ βάθος, λοιπόν, δὲν ἐπιφέρω τὴν κρίσιν ἐπὶ τῆς τραπέζης, ἀλλὰ μᾶλλον ἐπὶ τῆς κρίσεως, ἣτις θὰ ἐκήρυσσε λευκὴν τὴν τράπεζαν. Κρίνω κρίσιν τινὰ καὶ ὄχι τὴν τράπεζαν. Ἡ πρότασις: «ἡ τράπεζα αὕτη δὲν εἶναι λευκή» ἐξυπονοεῖ ὅτι θὰ ἠδύνασθε νὰ τὴν θεωρήσητε λευκὴν, ὅτι θὰ τὴν ἐνομιλίζετε τοιαύτην, ἢ ὅτι παρ' ὀλίγον νὰ τὴν νομίσω τοιαύτην· σᾶς προειδοποιῶ, ἢ εἰδοποιῶ ἑμαυτόν, ὅτι ἡ κρίσις αὕτη πρέπει ν' ἀντικατασταθῇ δι' ἑτέρας (τὴν ὁποῖαν ἀφῆνω, εἶναι ἀληθές, ἀπροσδιόριστον). Οὕτως, ἐνῆ ἢ κατάφασις

(1) Kant: «Critique de la raison pure» 2α ἐκδοσις σελ. 757: «Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τοῦ περιεχομένου τῆς γνώσεως ἡμῶν ἐν γένει, . . . αἱ ἀρνητικαὶ προτάσεις, ἔχουσιν ὡς ἰδίαν λειτουργίαν ἀπλῶς νὰ ἐμποδίσωσι τὸ σφάλμα». Ἐπίσης Sigwart, «Logik», 2α ἐκδοσις, τόμος I, σελ. 150 καὶ ἐφεξῆς.

ἀφορᾷ ἀμέσως τὸ πρᾶγμα, ἢ ἄρνησις δὲν ἀποβλέπει εἰς αὐτὸ εἰμὴ ἐμέσως, διὰ μέσου παρεντεθειμένης τινὸς καταφάσεως. Πρότασις τις καταφατικὴ διερμηνεύει κρίσιν τινὰ ἐπενεχθεῖσαν ἐπὶ τινος ἀντικειμένου· μία ἄρνητικὴ πρότασις διερμηνεύει κρίσιν ἐπενεχθεῖσαν ἐπὶ κρίσεως. Ἡ ἄρνησις, λοιπόν, διαφέρει τῆς καθ'αυτὸ εἰπεῖν καταφάσεως κατὰ τὸ εἶναι κατάφασις δευτέρου βαθμοῦ· βεβαιοῖ κάτι περὶ καταφάσεώς τινος, ἥτις, πάλιν, βεβαιοῖ κάτι περὶ ἐνὸς ἀντικειμένου.

Ἄλλ' ἐπέται ἀμέσως ἐκ τούτου ὅτι ἡ ἄρνησις δὲν εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα καθαροῦ τινος πνεύματος, θέλω γὰρ εἶπω πνεύματος ἀπηλλαγμένου πάσης ἀφορμῆς, λαμβάνοντος στάσιν ἀπέναντι τῶν ἀντικειμένων καὶ μὴ θέλοντος γὰρ ἔχῃ γὰρ ἀσχοληθῆναι παρὰ μετὰ αὐτὰ μόνον. Ἀφ' ἧς ἀρνεῖται τις, κάμνει παρατηρήσεις εἰς τοὺς ἄλλους ἢ εἰς ἑαυτόν. Λαμβάνει κατὰ μέρος ἓνα συνομιλητήν, πραγματικὸν ἢ ὑποθετικόν, ὅστις ἀπατάται, καὶ τὸν καθιστᾷ προσεκτικόν. Ἐθεδάλου τις κάτι· εἰδοποιεῖται ὅτι ὀφείλει γὰρ βεβαιώσῃ ἄλλο τι, (πλὴν χωρὶς γὰρ τῆ διευκρινίζεται ποῖαν κατάφασιν θὰ ἔπρεπε γὰρ ὑποκαταστήσῃ εἰς τὴν πρώτην). Δὲν ὑπάρχουσι πλέον ἀπλῶς ἐν πρόσωπον καὶ ἐν ἀντικείμενον ἕναντι ἀλλήλων· ὑπάρχει, ἕναντι τοῦ ἀντικειμένου, πρόσωπόν τι ὁμιλοῦν πρὸς ἕτερον πρόσωπον, (πραγματικὸν ἢ ὑποθετικόν), ἀντικροῦον καὶ βοηθοῦν αὐτὸ ταυτοχρόνως· ὑπάρχει ἀρχὴ κοινωνίας. Ἡ ἄρνησις ἀφορᾷ κάποιον καὶ ὄχι μόνον, ὅπως ὁ καθαρὸς διανοητικὸς λογισμὸς, κάτι. Ἡ ἄρνησις ἔχει διδασκτικὴν καὶ κοινωνικὴν οὐσίαν. Διορθώνει, ἢ μᾶλλον προειδοποιεῖ, τοῦ προειδοποιουμένου καὶ διορθουμένου προσώπου δυναμένου, ἄλλως τε, γὰρ εἶναι, δι' εἶδους τινὸς διχασμοῦ, αὐτὸ τοῦτο τὸ ὁμιλοῦν πρόσωπον.

Αὐτὰ διὰ τὸ δεύτερον σημεῖον. Ἐλθωμεν εἰς τὸ πρῶτον. Ἐλέγομεν ὅτι ἡ ἄρνησις οὐδέποτε εἶναι εἰμὴ τὸ ἥμισυ διανοητικῆς τινος πράξεως, τῆς ὅποιας τὸ ἄλλο ἥμισυ ἀφήνεται ἀπροσδιόριστον. Ὄταν προφέρω τὴν ἄρνητικὴν πρότασιν: «ἡ τράπεζα αὕτη δὲν εἶναι λευκὴ», ἐγνοῶ, διὰ τούτου, ὅτι ὀφείλετε γὰρ ὑποκαταστήσετε εἰς τὴν κρίσιν ὑμῶν: «ἡ τράπεζα εἶναι λευκὴ» ἄλλην τινὰ κρίσιν. Σὰς ἀπευθύνω προειδοποιεῖν τινα καὶ ἢ προειδοποιήσεις ἀφορᾷ τὴν ἀνάγκην ὑποκαταστάσεώς τινος. Ὅσον ἀφορᾷ τὸ τί ὀφείλετε γὰρ ὑποκαταστήσητε εἰς τὴν κατάφασιν

ὁμῶν, δὲν σᾶς λέγω τίποτε, — εἶνε ἀληθές. Τοῦτο ἴσως, διότι ἀγνοῶ τὸ χρῶμα τῆς τραπέζης, ἀλλ' ἴσως πάλιν, καὶ μάλλον αὐτό, διότι τὸ λευκὸν χρῶμα εἶναι τὸ μόνον ὅπερ μᾶς ἐνδιαφέρει ἐπὶ τοῦ παρόντος, καὶ, ὡς ἐκ τούτου, ἔχω ἀπλῶς νὰ σᾶς ἀγγείλω ὅτι ἕτερόν τι χρῶμα ὀφείλει νὰ ὑποκατασταθῇ εἰς τὸ λευκόν, χωρὶς νὰ εἶμαι εἰς θέσιν νὰ εἶπω ποῖον χρῶμα. Μία ἀρνητικὴ κρίσις ὅθεν εἶναι κρίσις ἐνδεικνύουσα ὅτι ὑπάρχει λόγος νὰ ὑποκατασταθῇ εἰς μίαν καταφατικὴν κρίσιν ἄλλη τις καταφατικὴ κρίσις, τῆς φύσεως, ἄλλως τε, τῆς δευτέρας ταύτης κρίσεως μὴ προσδιοριζομένης, ἐνίοτε μὲν διότι ἀγνοεῖται, συνηθέστερον δὲ διότι δὲν παρέχει ἐπίκαιρον ἐνδιαφέρον καὶ ἢ προσοχὴ προσηλοῦται ἐπὶ τῆς ὕλης τῆς πρώτης κρίσεως.

Οὕτω, πάντοτε ὁσάκις ἐπικολλῶ ἐν «ὄχι» εἰς μίαν κατάφασιν, πάντοτε ὁσάκις ἀρνοῦμαι, ἐπιτελῶ δύο πράξεις καλῶς καθωρισμένας : α) ἐνδιαφέρομαι δι' ὅ,τι βεβαίως εἰς τῶν ὁμοίων μου, ἢ δι' ὅ,τι θὰ ἔλεγεν, ἢ δι' ὅ,τι θὰ ἠδύνατο νὰ εἶπη ἐν ἄλλο ἐγώ, καὶ τὸ ὅποῖον προλαμβάνω, β) δηλῶ ὅτι δευτέρα τις κατάφασις, τῆς ὁποίας δὲν προσδιορίζω τὸ περιεχόμενον, μέλλει νὰ ὑποκατασταθῇ εἰς ἐκείνην τὴν ὁποίαν εὕρισκω πρὸ ἐμοῦ. Ἄλλ' οὔτε εἰς τὴν μίαν οὔτε εἰς τὴν ἄλλην τῶν δύο τούτων πράξεων θὰ εὔρεθῃ ἄλλο τι παρὰ κατάφασις. Ὁ ἰδιότυπος χαρακτήρ τῆς ἀρνήσεως προέρχεται ἐκ τῆς ὑπερθέσεως τῆς πρώτης ἐπὶ τῆς δευτέρας. Ματαίως ὅθεν θ' ἀπεδίδοτο εἰς τὴν ἀρνησιν ἢ ἐξουσία τοῦ δημιουργεῖν ἰδέας *sui generis*, συμμετρικὰς πρὸς τὰς δημιουργουμένας ὑπὸ τῆς καταφάσεως καὶ κατευθυνόμενας πρὸς ἀντίθετον διεύθυνσιν. Οὐδεμία ἰδέα θὰ προέλιθῃ ἐξ αὐτῆς, διότι αὕτη δὲν ἔχει ἄλλο περιεχόμενον, εἰμὴ τὸ περιεχόμενον τῆς καταφατικῆς κρίσεως, τὴν ὁποίαν κρίνει.

Ἀκριδέστερον, θεωρήσωμεν ὑποστατικὴν τινα κρίσιν, καὶ ὄχι πλέον κρίσιν κατηγορικὴν. Ἐὰν εἶπω : «τὸ ἀντικείμενον Α δὲν ὑφίσταται», ἐγνοῶ διὰ τούτου, πρωτίστως, ὅτι θὰ ἠδύνατό τις νὰ πιστεύσῃ ὅτι τὸ ἀντικείμενον Α ὑφίσταται· πῶς, ἄλλως νὰ νοήσω τὸ ἀντικείμενον Α, χωρὶς νὰ τὸ νοήσω ὑφιστάμενον, καὶ ποία διαφορὰ εἶναι δυνατόν νὰ ὑπάρχῃ μεταξὺ τῆς ἰδέας τοῦ ἀντικειμένου Α ὑφισταμένου καὶ τῆς ἀπλῆς καὶ καθαρᾶς ἰδέας τοῦ ἀντικειμένου Α ; Διὰ μόνου, λοιπόν, τούτου, ὅτι λέγω : «τὸ ἀντικείμενον Α», τῇ ἀποδίῳ εἰδός τι ὑποστάσεως, ἔστω καὶ